

Faubl Nóra

Kultúrák találkozásában

Az interkulturális kompetencia kialakulása és fejlődése a PTE Általános Orvostudományi Karán – első eredmények

1. Bevezetés

Erősen globalizálódó világunkban gyakran támadhat olyan érzésünk, hogy a szocializációs folyamat során saját kultúránkban megszerzett kommunikációs rutinunkra egyre kevésbé tudunk támaszkodni, különös tekintettel a kultúraközi kommunikáció bonyolult és komplex világára (Buda, 2007: 9.). A tény, hogy az interkulturális tudás mindennapi életünkben egyre elengedhetlenebbé válik, felértékeli olyan folyamatok megfigyelésének jelentőségét, melyek során egy adott közegben egyidejűleg több kultúra találkozik egymással, azonos körülmények között.

A Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán 1984 óta létezik angol nyelvű és 2004 óta német képzés, mely programokban 2012-ben hatvannégy különböző nemzet hallgatói tanultak orvostudományi, fogorvostudományi és gyógyszerésztudományi szakon. A PTE ÁOK Magatartástudományi Intézete interkulturális kommunikációval foglalkozó kutatócsoportjának célja annak vizsgálata, hogy egy közepes méretű magyar egyetemi városi közegben hogyan alakul ki és fejlődik a külföldi hallgatók interkulturális kompetenciája, illetve az idő előrehaladtával megszerzett kulturális érzékenység mennyiben jelenthet közép- és hosszú távon nyereséget mind a befogadó közeg, mind pedig a hazájukba vagy más országba visszatérő hallgatók és orvosok számára.

2. A kutatás elméleti háttere és célja, a vizsgálatban résztvevők

A 2009-ben megkezdett kutatás a PTE ÁOK német nyelvű képzésének hallgatóit vizsgálja az interkulturális kompetencia kialakulásának és fejlődésének szempontjából, homogén német nyelvű csoportban (a kutatás 2011-ben tovább bővült, és a Magatartástudományi Intézet „Interkulturális kommunikáció az orvostudományban“ kutatócsoportja a pécsi orvoskar összes külföldi hallgatóját vizsgálatának fókuszába helyezte).

A kutatás elméleti alapjául Milton J. Bennett első alkalommal 1986-ban publikált, az interkulturális érzékenység szakaszos fejlődésével foglalkozó modellje szolgált. Bennett elmélete szerint az interkulturális érzékenység és egyben kompetencia fejlődése szakaszos folyamat, mely két nagyobb egységre tagolható: etnocentrikus és etnorelatív fázisra. Előbbiben az érintett személy mintegy a saját kultúrájának szemüvegén keresztül nézi új környezetét. Ebben a szakaszban három fejlődési állomás különíthető el: a tagadás, a védekezés, valamint a minimalizáció fázisai, melyek során az új környezetbe érkező személy az izoláció megtapasztalásától a saját kultúrája felsőbbrendűségének átélésén és a másik „lenézésén” át egészen az univerzalizmusig juthat el, azaz – saját érdekében is – egyre kevésbé érzékeli a kibocsátó és a célkultúra közötti különbségeket. Adott, individuálisan eltérő mennyiségű idő elteltével, valamint némi nyitottság esetén a saját kultúra szemüvege egyszer csak szükségtelessé válik és „levételét” követően a minimalizáció állomásán túljutva az érintett egyszer csak az etnorelatív fázisban találhatja magát. Ebben a fázisban is három fejlődési állomás különíthető el. Ezen állomások az elfogadástól az integrációig terjednek, azaz a különbségek minimalizálása után a viselkedés- és értékrelativizmustól kiindulva az empátián és pluralizmuson át akár az integráció folyamatáig is eljuthat az esetleg teljesen ismeretlen kultúrába érkezett személy.

Az interkulturális kompetencia és érzékenység fenti modellje nagyban segítheti például a várható fejlődési szakaszok anticipálását, a kulturális sokk enyhítését, illetve a megfelelő orientációs programok kidolgozását (Hidasi 2004: 24.).

Jelen tanulmányban bemutatott empirikus kutatás a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán 2004-től működő német nyelvű képzés hallgatóit vizsgálja a kulturális különbségekből adódó

kihívások tekintetében. A német nyelvű képzés anyanyelvi hallgatói – a többi itt tanuló külföldi hallgatóval ellentétben (akik többsége az angol nyelvet nem anyanyelvként beszéli, és nemzetiségük tekintetében meglehetősen heterogén csoportot alkotnak) – homogén közösséget képeznek. Bár a csoport homogenitása hasonló a magyar hallgatókéhoz, a német hallgatók külföldi környezetben alakítanak ki egy „kisebbségi Németországot”. A többi külföldi egyetemista társuk – velük szemben – az első pillanattól kezdve átéli a nemzetközi környezet összes pozitív és negatív hatását, valamint kihívását is. A kutatás egyik kiemelt célja annak vizsgálata, hogy a külföldi környezetben élő, összetartó homogén csoport mennyiben jelent előnyt, illetve hátrányt az ismeretlen környezetbe való integrálódás folyamatában. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a 21. század migrációs tendenciáit figyelembe véve hasonló jelenségek tapasztalhatók számos nyugat-európai országban, így a vizsgálat eredményei a homogén, illetve heterogén csoportok beilleszkedése szempontjából hosszú távon további érdekes kérdéseket is felvethetnek.

A kutatás kiemelt célja a külföldi tartózkodás motívumrendszerének feltárása. A Magyarországon tanuló, német nyelvterületről érkező hallgatók legtöbb esetben kényszerből választják a külföldi önköltséges orvostudományi képzést, mert a németországi egyetemi kvóták nem teszik lehetővé számukra saját országukban az államilag finanszírozott képzésbe történő bejutást. Elsődleges motivációjuk tehát nem egy ismeretlen ország felfedezése, egy új kultúra megismerése vagy a külföldi tapasztalatszerzés. Az orvosképzés első szakasza, az ún. „Physikum” megszerzésével a hallgatók jelentős többsége újra beadja jelentkezését németországi, illetve osztrák egyetemre annak reményében, hogy a felsőbb éves részképzés keretében német nyelvterületen tanulhat tovább államilag finanszírozott keretek között. A német hallgatók elsődleges motivációját vizsgáló kutatási eredményeink alapján elmondható, hogy Magyarországra jellemzően olyan hallgatók jönnek, akiknek többsége tartózkodott már hosszabb ideig külföldön. Ebből következik, hogy egy idegen kultúra megismerése tekintetében ugyan rendelkeznek tapasztalatokkal, ennek ellenére Magyarországra szinte teljesen felkészületlenül érkeznek. Ennek következtében a beilleszkedés nehézségi foka – várakozásaikkal szemben – jelentős.

Annak érdekében, hogy a kultúraközi kompetencia és érzékenység fejlődését Magyarországon nemzetközi környezetben élő homogén német csoport esetében feltérképezhessük, 2009-ben hosszú távú követéses vizsgálatba kezdtünk, mely vizsgálat jelenleg is zajlik.

3. Kutatási eszközök

Mint számos, interdiszciplináris kutatás esetében, a kultúraközi kommunikáció területén végzett kutatások esetében is fontos a megfelelő kutatási eszközök kiválasztása. Ennek megfelelően a longitudinális empirikus kutatást a kérdőíves módszer mellett félig strukturált interjúkkal, valamint részleges résztvevő megfigyelés módszerével valósítottuk meg.

A követéses vizsgálatban a német nyelvű képzés hallgatói magyarországi tartózkodásukat megelőzően, illetve annak során kérdőíves felmérés keretében öt alkalommal válaszolnak az új környezet megismerésére és az abban való boldogulás kihívásaira vonatkozó kérdésekre. Az első kérdőívet még Magyarországra érkezésük előtt, felvételükről értesítő levelükkel együtt kapják kézhez, melyet a képzési hely elfogadásának hivatalos visszaigazolásával együtt juttatnak vissza Pécsre. Ebben a kérdőívben elsősorban a Magyarországot érintő előzetes ismereteikről, korábbi külföldi tartózkodásuk során szerzett tapasztalataikról válaszolnak meg kérdéseket. A második kérdőíves felmérés lebonyolítására a külföldi hallgatóknak (is) megrendezett orientációs napon kerül sor, közvetlenül a tanulmányaik megkezdése előtt, augusztus végén. A hallgatók ekkor már néhány napja vagy hete Magyarországon tartózkodnak, ennek megfelelően a kérdések elsősorban az új környezettel kapcsolatos első élményeikre vonatkoznak, hosszabb távú terveik feltérképezése mellett (pl. mennyi időt szándékoznak Magyarországon a tanulmányaikkal eltölteni). A kérdések jelentős része – természetesen az aktuális helyzethez igazítva – a harmadik, a negyedik, illetve az ötödik kérdőívben az összevethetőség érdekében újra megjelenik, hiszen ezen kérdésekre adott válaszok nyújtják a legtöbb információt a kulturális kompetencia és érzékenység fejlődési folyamata tekintetében. A harmadik kérdőívet a hallgatók nyolc hónap elteltével, a második szemeszter során, a negyedik kérdőívet a negyedik szemeszter folyamán, míg az ötödik, illetve hatodik kérdőívet felsőbb évfolyamokon, valamint a végzést megelőző utolsó szemeszterben kapják

kézhez; ezek kitöltésére egyetemi környezetben kerül sor. A kérdőíves felmérés anonim, a kitöltő személy a vizsgálatot végzők számára nem azonosítható, tekintettel a teljesen őszinte válaszok elnyerésének fontosságára.

Mivel ebben a témakörben az adott közegben korábban ilyen típusú kutatást nem végeztek, a 2009-ben megkezdett vizsgálat kérdőívei a vizsgálat elején még nyitott kérdéseket tartalmaztak (Mason 2005 [2001]: 201.), melyeket két év kérdőíveinek feldolgozása után zárttá alakítottunk át. Emellett az első két év feldolgozott kérdőívei, valamint a kiegészítő interjúk eredményei alapján készültek el a 2011-ben megkezdett, a külföldi hallgatók összességét célzó vizsgálatok kutatási eszközei.

Annak érdekében, hogy a kutatás validitását és reliabilitását biztosítani tudjuk, a kérdőíves vizsgálat mellett félig strukturált interjúkat készítettünk az arra készséget mutató alsóbb és felsőbb éves hallgatókkal, melyekben kiegészítő, tisztázó, értékelő jellegű kérdéseket tettünk fel az adott témakörben. Mindezt a részleges résztvevő megfigyelés módszere egészítette ki. Néhány korábbi, sikertelennek minősíthető kutatás tapasztalatai ugyanis azt mutatták, hogy ha az amúgy felkészült kutató nem volt a „közösség megfigyelő státusszal rendelkező tagja”, tehát a hallgatók nem ismerték személyesen és közelről, nem is reagáltak elég nyitottan a kutatóra, illetve annak szándékára, valamint nem voltak hajlandók időt és energiát fektetni egy számukra ismeretlen személy kutatási projektjébe. Mindezekre tekintettel a részleges résztvevő megfigyelés módszerét a kezdetektől fogva fontosnak tartottuk, s a kutatás eddigi tapasztalatai alátámasztani látszanak előzetes hipotézisünket. Összességében elmondhatjuk, hogy a három kutatási módszer együttes alkalmazása lehetővé tette a kutatások sikeres megvalósítását és az eredmények differenciált kiértékelését.

4. Eredmények

Ahogy az már a kutatási célok meghatározása kapcsán is említettük, a német nyelvű képzés hallgatóinak esetében az interkulturális szocializáció és a vonatkozó kompetencia fejlődése szempontjából döntő kérdés a hallgatók motívumrendszerének feltárása. Már az első, magyarországi tartózkodást megelőző kérdőív keretében feltettük a hallgatóknak a

kérdést, vajon miért is szeretnének Magyarországon/Pécsett az orvosképzésben részt venni. Bár a kérdés és a rá adott válasz számunkra kézenfekvőnek látszik, e tekintetben elsődlegesen a hallgatók saját véleménye számít. A későbbi kérdőívek esetében az adott témában feltett kérdésekkel kapcsolatban pedig a hallgatók maguk is részben újragondol(hat)ják korábbi elképzeléseiket.

Az eddigi eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek negyede (24,7%-a) vélekedik Magyarországra érkezése előtt úgy, hogy számára elsődlegesen az orvosi tanulmányok számítanak, azonban ennél is nagyobb arányban, a megkérdezettek több mint egyharmada (36,5%-a), gondolják úgy, hogy a külföldi tapasztalatszerzés és egy új kultúra megismerése áll a motiváció szempontjából az első helyen. Fontos kiegészítő információként szolgál emellett, hogy a megkérdezettek nagyrészt tudják, mit is jelent egy hosszabb távú külföldi tapasztalatszerzés, mivel több mint 50%-uk volt már hosszabb ideig külföldön. A válaszadók 90%-a legalább egy idegen nyelvet jól beszél, de fontos megemlíteni, hogy a megkérdezettek 9%-a kétnyelvű, így valószínűleg már ebből adódóan is ismernek más kulturális közeget).

Magyarországra érkezésük után a második, harmadik, negyedik és ötödik kérdőív felvétele keretében megkérdeztük a hallgatókat, hogyan is érzik magukat az új környezetben. Ötfokozatú skálán vizsgálva a hallgatók közérzetét, az idő (azaz a tanulmányok) előrehaladtával egyharmadról a felére (34,4%-ról 52%-ra) nőtt azok aránya, akik jól érzik magukat Magyarországon. A nyitott kérdésekre néhány hónap elteltével már ennél differenciáltabb válaszokat is kaptunk, például az integrálódás folyamata, illetve egyéb negatív jelenségek (pl. külföldiek „kihasználása”) megfogalmazását tekintve, miközben az idegenség érzése az idő elteltével egyre inkább csökkent.

Megállapítható, hogy egyfajta belemerülési fázis után a hallgatók már képesek kulturális jellemzőket megkülönböztetni, éppen ezért érdekesnek és fontosnak látszott, miben is érzékelik valójában ezeket a kulturális különbséget. A megérkezést követő néhány hét elteltével a hallgatók fele a különböző „mentalitás” összefoglaló kifejezésével próbálta megragadni a két kultúra közti eltérést, míg néhány hónap múlva már képesek voltak a német-magyar mentalitásbeli különbségek egyes elemeinek meghatározására is: pontosság vs. pontatlanság, eltérő munkamorál és időke-

zelés. E három, gyakran hangsúlyozott kulturális különbség a német kultúra szemszögéből teljesen kézenfekvőnek látszik, és megfelel az interkulturális érzékenységi modelljében az etnocentrikus fázis meghatározó beállítódásának.

Az alkalmazott kérdőívekben a beilleszkedés nehézségeire is rákérdeztünk, mely tekintetben a második és harmadik kérdőíves felmérés során figyelemreméltó eredményeket kaptunk: a hallgatók az idő előrehaladta ellenére változatlanul, sőt növekvő mértékben(!) a kommunikációs és nyelvi nehézségeket jelölték meg legfőbb kihívásként, pedig több hónap után elvileg több lehetőségük és idejük nyílt a kommunikációs stratégiák és a nyelv szervezett formában történő elsajátítására. Fontos megemlíteni azt is, hogy a hallgatók néhány hónap elteltével hozzászoktak mindennapi közegükhöz, a német nyelvű képzés kereteihez (jelenleg több mint 500 hallgató tanul a német nyelvű képzés keretében, és mint említettük, közösségük kisebb német „kolóniaként” funkcionál). Ez a közeg – a beilleszkedés megkönnyítése mellett – az etnocentrikus fázis tagadó, illetve védekező hozzáállásának meghosszabbodását eredményezi, megnehezítve vagy halaszthatóvá téve az idegen kultúrába való belemerülés lehetőségeinek megtalálását is.

Jelen vizsgálat célcsoportjában tehát egyrészt a motiváció, másrészt az időbeli korlátozottság (a többség mindössze a Physikumig szeretne maradni), harmadrészt a csoport homogenitása jelent kihívást az idegen kultúrába történő belemerülés tekintetében. A hallgatók kb. kétharmada (67%-a) adott nemleges választ a két év utáni magyarországi tartózkodás meghosszabbítását felvető kérdésre, aminek háttérében egyrészt a honvágy, a család és barátok hiánya, másrészt és döntő mértékben a jelentős összegű tandíj áll. A megkérdezettek 30%-a tudná elképzelni, hogy továbbra is Magyarországon tanul tovább, magyarázatként a magas szintű orvospérezést említve, míg ország- vagy kultúraspecifikus indokokat mindössze 15%-uk jelölt meg. Bár részletesebb utánajárást igényelne, ez arra látszik utalni, hogy a homogén német csoport tagjai csak az időbeli korlátozottság feloldása, azaz több mint két év eltelté után képesek nyitni az etnorelativitás felé.

5. Összefoglalás és kitekintés

A kutatás eddigi eredményei alapján megállapítható, hogy az interkulturális kompetencia és érzékenység kialakulása olyan szakaszos folyamat, melyben az időbeli behatároltság és/vagy demotiváló tényezők adott esetben megakaszthatják vagy lelassíthatják a folyamatot.

A hallgatók által két évre tervezett magyarországi egyetemi tanulmányok az integrációs folyamat kihívásainak leküzdését nem könnyítik meg, így az interkulturális kompetencia fejlődése nagyrészt az etnocentrikus fázison belül áll meg: a megkérdezettek a két esztendő elteltével a kulturális különbségek minimalizációjáig jutnak el, amennyiben a „mindannyian európaiak vagyunk” érzését hangsúlyozzák, és élük meg egyben.

Mindazonáltal fontos megemlíteni, hogy néhány megkérdezett már az etnorelativitás fázisába is eljutott: alkalmazni kezdte például a magyarokra jellemző kommunikációs stratégiákat és/vagy udvariassági formulákat (pl. nők üdvözlésének mássága).

Az eddigi vizsgálati eredmények alapján feltételezhető, hogy homogén német csoportban az interkulturális kompetencia fejlődése két év alatt az etnocentrikus fázison belül jellemzően a minimalizációig jut el, azaz elvárásaik a saját kultúra viselkedési mintázatainak felelnek meg (Borgulya 1996), illetve az időbeli behatároltság és a motivációs mintázat jellemzően ennyi fejlődést tesz lehetővé. Amennyiben a körülmények változnak (pl. két évnél hosszabb tartózkodás esetében), az eddigi eredmények alapján az interkulturális kompetencia gyors fejlődésével számolhatunk, és erre a vizsgálat célcsoportjának tekintetében egyre több példát említhetünk.¹

¹ Erről bővebben lásd: <http://bama.hu/baranya/kozelet/a-wurzburgi-mesterorvos-pecsi-diplomai-438272>.

Hivatkozott irodalom

- BENNETT, MILTON J. (1986): Towards Ethnorelativism. A Developmental Model of Intercultural Sensitivity. In Paige, M. (szerk.): *Cross-Cultural Orientation: New Conceptualizations and Applications*. Lanham, University Press of America.
- BUDA BÉLA (2007): Kommunikáció – kontextusok – kultúrák. In Hidasi Judit (szerk.): *Kultúrák@kontextusok.kommunikáció*. Budapest, Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., 9–22.
- FALKNÉ BÁNÓ KLÁRA (2001): *Kultúraközi kommunikáció*. Budapest, Püski.
- HIDAS JUDIT (2004): A kultúraközi kompetencia kialakulásának folyamatáról. In Navracsics Judit–Tóth Szergely (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás I-II*. Szeged–Veszprém, Generalia, 13–24.
- MASON, JENNIFER (2005 [2001]): *Kvalitatív kutatás*. Budapest, József Attila Műhely.
- THOMAS, ALEXANDER (2007): Interkulturelle Kommunikation aus psychologischer Sicht. In Moosmüller, A. (szerk.): *Interkulturelle Kommunikation*. Münster/New York/München/Berlin, Waxmann.